

му је негрупписано, згусне и групише. Или да се премести својим насељем. Нема где. Када због стварања нових привредних површина, или због великог пораста значаја неких привредних површина, или због великог падања њиховог значаја, сеоско насеље престане бити у привредном средишту, село не може више да прекроји распоред баштина тако да му привредна средокраћа буде негде око оног места где му је сеоско насеље; не може ни да распоред баштина прекроји тако како ће на другом неком месту створити подесну привредну средокраћу а не може ни располагати тим местом да би на њ преместило своје насеље. Облици насеља се шчврсну, не могу лако да се пределују, престану бити пластични. Тада даље развијање сеоског насеља не може онолико колико је на почетку могло да иде по логици привредних потреба и не може онолико колико је раније могло да се развија по линијама, по којима је било засновано. Привредне потребе по којима се оријентисало где ће сеоска насеља бити заснована мењају се. Када се потпуно пређе на стајско сточарство престане потреба да сеоско насеље буде на додиру сточарских и ратарских површина. Појављују се и нове потребе привредне и друштвене, према којима треба да се мења и положај целог сеоског насеља и положај појединих породичних насеља. Али село много теже може да положај целог сеоског насеља мења према тим потребама. Тако и појединачна домаћинства. — И цело сеоско насеље и породична насеља постала су много јаче везана за места на којима су.

Сретен В. Вукосављевић

КАРАКТЕРИСТИКЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ У ПЕРИОДУ ПРВОГ УСТАНКА*

Питање: да ли је у периоду Првог устанка постојала српска држава и (ако је постојала) каквог је карактера била, — није се расправљало па чак ни постављало у досадашњој нашој историској и историско-правној литератури.

Нико од ранијих аутора који су писали о Првом устанку, колико је нама познато, није изречно тврдио да за време Устанка није постојала држава и државна власт. Па ипак готово сви историчари стављају редовно почетак српске буржоаске државе у касније време, најчешће у време прве владе кнеза Милоша. Тек „хатишерифом и бератом од 1830 године — писао је, например, Михаило Гавриловић — Србија је... ушла у ред држава“ (*Из нове српске историје*, изд. СКЗ, 51). Или Д. Данић: „Све до 1830 г. београдски пашалук није био ништа друго до једна побуњеничка област...“ (*Развитак административног судства*, 5), итд.

* Реферат прочитан на I Конгресу историчара ФНРЈ у Београду 5 маја 1954.

Очигледно је да оваква тврђења имају свој корен у нерашчишћеним или неправилним схватањима појма државе. Године 1830 Србија је постала субјект међународног права; она је тада у међународним односима била призната као држава (вазална). Међутим, сматрамо да на стварно постојање једне државе њен међународни статус нема утицаја, да међународно признање није нити може бити услов стварног постојања једне државе.

Поред међународног статуса, сумњу у постојање државе Првог устанка изазивале су или изазивају и неке друге околности, као: њено кратко трајање, нестабилност њене унутрашње организације, неизграђеност њеног правног поретка. Доиста, устаничка Србија трајала је укупно непуних десет година. За то време, по својој унутрашњој организацији, она није успела ни да се приближи буржоаским државама свога доба. Имајући пред очима крајње бирократизовану аустриску државу, митрополит Стратимировић је 1806 написао, преоштро и преурањено, да Србију сачињава гомила људи која „не би могла задовољити ниједан од захтева неопходно потребних за добро уређену државу“, и да се, говорећи о њој, „не може ни помишљати на снагу једне потпуно уређене државе“ (Ивић, *Списи бечких архива*, III, 411). Даље, она није имала свој писани устав, а осим једног, тзв. Карађорђевог законика, за који је уосталом мало вероватно да је уопште ступио на снагу, других закона није имала.

По нашем мишљењу, све поменуте околности, иако значајне и чак од пресудног утицаја на карактер српске устаничке државе, нису уопште одлучујуће у решавању питања постојања или непостојања државе у периоду Првог српског устанка. У историји су познати примери држава које су трајале и краће од устаничке Србије па је ипак њихов карактер држава несумњив. — Иако није постојао писани устав, основно питање државне организације, питање организације врховне власти, регулисано је било у неколико махова током Устанка посебним уставним актима. — Законикâ (којима би биле регулисане основне гране права) доиста није било (а било би и сасвим неумесно очекивати их и тражити у то ратно и револуционарно време), али су Карађорђе као шеф државе и Правитељствујушчи совјет издавали често опште правне прописе у облику „наставленија“ (упутстава), „прописа“, наредаба итд. регулишући на тај начин разноврсне проблеме друштвеног живота.

Одлучујуће за решење питања о постојању државе у периоду Првог устанка јесте, по нашем мишљењу, само то: да ли је у периоду од 1804 до 1813 постојао организован државни апарат, апарат за насиље у рукама једне, владајуће класе. А он је несумњиво постојао. Иако једноставан и неразгранат, иако се често поново постављао односно реорганизовао, он је од самог почетка Устанка садржао у себи све најважније елементе државног апарата. Прве године ратовања против Турака питање централне власти није било још довољно јасно и чврсто регулисано, али су зато локални органи, нови-војни и

стари-цивилни, почели функционисати одмах и сигурно. Ускоро су потом били постављени и судови са затворима, после тога полиција у варошима, а од 1808, поред народне, почела се формирати и регуларна (стајаћа) војска. Иако недовољно разгранат, иако још без бирократије, апарат власти у Првом устанку био је релативно јак и несумњиво ефикасан. На приговоре да у Србији нема још уређене државне власти, један руски официр који је 1811 посетио Србију, барон Дибич, с правом је приметио у свом извештају да у тој земљи која још није била изишла из револуције „има и много поредка и запта“ (Голубица V, 305).

I

Каква је била економска основица државе Првог устанка? Устаничка српска држава изграђивала се на рушевинама турског феудалног поретка и на зачецима капиталистичке привреде и буржоаских друштвених односа.

Феудални поредак у Београдском пашалуку — турски тимарско-спахиски систем — био је у основи фактичким путем уништен у самим почецима револуције. Прве године Устанка устаници додуше нису и формално, у својим захтевима султану, тражили укидање феудалних веза, већ само уништење дахиске насилничке управе, а тек у својој молби султану од 1 маја 1805 они постављају и формални захтев „да сви Турци војни чиновници из ове земље... на свагда изађу“. Међутим, стварно, самим свргавањем Турака са власти, њиховим уништавањем и протеривањем из села и вароши, уништаване су биле и дотадашње феудалне везе између турских феудалаца и српских сељака, решавано је аграрно питање. И без икаквих свечаних декларација (као што је то било у Француској револуцији, на пример) и без икаквих формалних одлука и правних прописа било турских или српских, српски сељаци у Београдском пашалуку ослободили су се, тим фактичким путем, дотадашње феудалне зависности и потчињености, од раје постали правно слободни људи и потпуни сопственици земље коју су дотле обрађивали. Дотадашње дажбине које су били обвезани да дају спахији и султану српски сељаци давали су, после 1804, нешто умањене својим војводама и централној власти. Основни облик феудалне ренте — десетак од усева — остао је и после 1804, али није више ишао спахијама већ српским војводама ради снабдевања војске. Исто су тако биле задржане и старе феудалне дажбине: жировина (на свиње), и ђумруци (царине) и скеле (таксе за превоз преко река), које су сад ишле делом у државну касу за потребе рата а делом у цепове новог старешинског слоја. Харач који су сви покорени хришћани морали да плаћају султану, сакупљањ је и слат султану само прве две године, а после тога ишао је у државну касу заједно с порезом и другим изворима државних прихода.

Раскид с феудалним начином производње није одмах донео, нити је могао донети, капиталистичке облике привређивања у

Србији. Уништењем феудалног поретка у револуцији од 1804 био је само отворен пут продирању буржоаских друштвених односа. Стварањем слободног сељачког поседа, тј. преласком земље у приватну својину сељака и формирањем националне државе остварени су били основни и најважнији услови за улазак у капиталистичку привреду и буржоаске друштвене односе. Али до победе тих односа, до њиховог преовлађивања у Србији, морао се, с обзиром на њену тешку привредну заосталост, прећи један дуги пут.

Робно-новчани односи, који су у другој половини XVIII века у Београдском пашалуку почели јачати и развијати се, из посебних одређених разлога брже него дотада и брже него у другим деловима Турске, добили су с избијањем Устанка нови замах и већу ширину, али само у области сточарства и трговине. Земљорадња, и иначе заостала и примитивна, у току Устанка била је још више запуштена, јер је ометана честим борбама и ратовањем. У најплоднијим деловима Србије, у Мачви на пример, годинама се уопште није сејало нити се чуо петао у ној. И мада је тадашњи задружни облик породице олакшавао обраду земље и исхрану војске и становништва у рату, — ипак се у време Устанка храна у више махова морала увозити из иностранства.

Сточарство и трговина стоком, нарочито свињама, која је и пре Устанка била релативно знатно развијена, добила је већи размах, јер је с протеривањем Турака била ослобођена разних сметњи и ограничења од стране турских насилника.

Међутим, у целини узев, привредни живот у Устанку карактерише несумњиво низак степен развитка производних снага. Због те привредне неразвијености устаничке Србије, друштвена група трговаца и сеоских газда која је постојала и пре Устанка и која је постала сада владајући слој, део државног апарата или пак најтешње повезана с њим, користи сада непосредно силу којом располаже као инструмент за своје даље богаћење. Државна власт, дакле, и војна и цивилна, у Првом устанку служила је многим њеним носиоцима, старешинском слоју уопште, као средство за даље економско уздизање и издвајање од народа. Војводе, подвојводе, буљубаше, мале буљубаше; саветници, судије, кнезови у селима и кнежевинама, полицајци у варошима и други органи власти и управе богатали су се злоупотребом својих положаја у власти, разуме се сходно свом рангу у државном апарату, на разне начине, а најчешће заузимањем напуштених турских непокретности и стада, трговањем уз истовремено спречавање других да у њиховим крајевима тргују, коришћењем бесплатне радне снаге сељака — тзв. старешинског кулука (иако је то Карађорђе у свом Закону забрањивао), самовласним заузимањем и коришћењем а касније закупљивањем скела и ђумрука чије је приходе држава требало да користи.

С друге стране, опет због привредне, капиталистичке слабости и неразвијености друштва на коме је почивала, држава Првог устанка није била, нити је могла бити, либерална. Осећајући своју слабост, старешински, владајући слој није смео дозволити слободну игру и утакмицу привредних и друштвених снага. Он је морао ради својих интереса интервенисати више пута током Устанка у привредним односима и у привредном животу земље. Разним административним мерама сузбијана је конкуренција старих, јачих трговаца (протеривањем Јевреја, забраном сталног настањивања странаца итд.); одређиване су цене животних намирница које су сељаци продавали на мало; после 1811 забрањивана трговина без специјалне дозволе од Совјета. Још је очигледнији интервенционистички карактер државе Првог устанка у случају регулисања односа између послодаваца и најамних радника односно занатлија, чему је приступљено последње године Устанка. Карађорђе и Совјет одредили су тада за пољопривредне и друге раднике и за занатлије који раде на надницу, максималне наднице, — у односу на плате свих службеника, па и оних најнижих, несумњиво врло ниске. Да би некако повећали ауторитет и осигурали поштовање овој наредби, Карађорђе и Совјет издали су заповест да се она прочита народу у свима црквама о Ускрсу. Смисао те наредбе о максимирању надница је јасан: у условима неразвијених капиталистичких односа, у условима постојања изванредно малог броја радника нарочито стручних, због чега је понуда такве радне снаге била знатно мања од тражње, држава се нужно појављивала као интервенционистичка, на стварање интереса своје буржоазије.

II

Мада по свом основном друштвеном карактеру антифеудална, — држава Првог српског устанка сачувала је много феудалних елемената у својим унутрашњим односима и установама. У њој се стварно мешају и преплићу заостаци феудалних и патријархалних друштвених односа и државних установа са новим буржоаским односима и установама.

Феудална веза између сељака и спахија била је раскинута, сељак је био ослобођен давања феудалне ренте; али кад је требало наградити нове војне старешине — војводе и буљубаше, пошто у државној каси није било новаца, успостављена је била опет и остала на снази све до 1811 стара феудална категорија — радна рента: уместо плате, војводама и буљубашама одређена су била поједина села чији су сви становници морали да раде бесплатно на старешинским имањима.

Нови старешински слој, израстао добрим делом из редова сеоских марвених трговаца, бавио се у већини и даље трговином и зеленашењем, али упоредо с тим новим занимањем, многе старе-

шине показивале су жељу да замене раније турске феудалце, да ступе у некадашња њихова права и привилегије. У својим нахијама војводе су се, по правилу, понашали онако исто самовољно као некад феудалци на својим „самовласним и самосудним“ властелинствима. Насупрот Карађорђевим упорним настојањима да се приватна својина сељака загарантује и призна за неприкосновену, војводе и буљубаше орали су туђе земље и косили туђе ливаде; и поред сталних опомена и претњи Карађорђевих, плљачкали, отимали, утњетавали сељаке. Они су се, изгледа лако и брзо, уживели у положај и менталитет некадашњих турских господара, „овезирили се“ — како за њих каже Баталака. Њихова схватања о природи њихове власти и њихово враћање на старе односе огледа се и у томе што су звања војвода и буљубаша, а и неких других служби у Устанку, сматрана наследним, тј. личном односно породичном својином њихових носилаца. Вук Караџић мисли да је Карађорђе толерисао овај обичај наслеђивања звања зато да би се и он сâм лакше могао прогласити за наследног владоца (*Правитељствујушчи совјет*, 49, нап. 21).

Слично укрштање феудалних и буржоаских односа, сличан прелазни вид који сусрећемо код привредних и друштвених односа, карактеристичан је и за државну организацију. Нова српска држава није разбила стари турски феудални апарат у потпуности; она је задржала стару организацију локалних власти, али је стару организациону шему испунила новом садржином, тј. прилагодила својим интересима и потребама (одузевши јој поступно оно што је у њој било највредније: самоуправност). Истовремено с тим формиран је и јачан нов апарат буржоаске државе (посебни судови, магистрати, стајаћа војска, полиција). С јачањем тог апарата и с јачањем централистичких тенденција у државној управи, стварани су услови за напредак и јачање буржоаског друштва и буржоаске државе. У међувремену, пак, док буржоаска држава не би ојачала и док капиталистички односи не би дефинитивно победили у Србији, вођи државе Првог устанка позивали су каткад у помоћ и традиције средњовековне српске феудалне државе. Они су понекад приказивали своју државу наследницом феудалне српске државе, а себе наследницима старих краљева, деспота, велможа и властеле. Символи старе српске државности коришћени су у приличној мери: на печату Совјета налазио се грб Трибалије и Србије, на неким ратним заставама сликани су ликови цара Душана и грбови земаља које је он држао, у некадашњем пашином конаку у Београду налазила се велика слика на којој су били претстављени сви средњовековни српски цареви и деспоти, а међу њима и Карађорђе како Турчину отсеца главу. Године 1805 Правитељствујушчи совјет био је премештен у Смедерево — како вели прота Матеја — „у наши царева и деспота град“. (О томе детаљније пише В. Винавер у интересантном чланку „Историјска традиција у Првом српском устанку“, *Историски гласник*, бр. 1-2/1954.)

Још више је било феудалних заостатака у праву Првог устанка. Иако је то право у основи имало црте револуционарно-буржоаског права, у њему су се били задржали и многи средњовековни институти или још старији правни обичаји. Тако су, на пример, у доказном поступку коришћена била још увек доказна средства која су била у употреби и на судовима феудалне Србије и других средњовековних држава: свод, катао или мазија (божји суд), клетвеници. У систему казни коришћени су каткад и сурови, феудални облици телесних казни, као вађење очију, пребијање руку и ногу; смртна казна извршавана је каткад, такође као у Средњем веку, спаљивањем кривца. Као што је некада Душанов закон предвиђао строго кажњавање за увреду судије, слично је томе и Карађорђево закон наређивао да се телесно казни сваки онај који би се усудио да увреди свештеника, старешину, чиновника или трговца. Интересантно је и значајно уочити неприкривено класни карактер извесних казни у Првом устанку. Као што је познато, у буржоаској држави, и поред њеног класног карактера, важи принцип једнакости пред законом и једнаког кажњавања за исто кривично дело. Међутим, у неким случајевима у Првом устанку, Совјет је прописивао различито кажњавање за иста кривична дела; нов владајући слој („чесни кметови, буљубаше и терговци“) изузет је био од телесних казни, онако исто као што је и властела у средњовековној српској држави била изузета од телесног кажњавања. Казне су биле индивидуализиране (принцип буржоаског права), мада се у неким случајевима, изузетно, примењивала и колективна одговорност села (нарочито у случајевима хајдучије и крађа).

III

Иако није била потпуно изграђена као буржоаска, — држава Првог устанка била је, по идеологији свог владајућег слоја, рационалистичка, лаичка.

Њен специфичан однос према цркви и религији објашњава се не толико снагом новог старешинског слоја који не би имао потребе да се прикрива религиозним плаштом, већ пре свега посебним историским развитком српског друштва у периоду турске власти и посебном улогом српске цркве у том развоју.

Не упуштајући се овде у разматрање читавог тог питања, можемо само нагласити као најважније да су сеоски попови за време турске окупације, по свом начину занимања и по свом имовном стању, највећим својим делом били готово потпуно изједначени с осталом масом сељака. Њихов идеолошки утицај на народне масе, с обзиром на њихово сиромаштво и културну заосталост, био је ванредно мали. Народна веровања и обичаји замењивали су готово потпуно религиске догме. Такво стање религије и у току Устанка констатовао је руски агент Родофиникин у свом писму министру иностраних дела од 4 септембра 1807: „Сва вера овог народа састоји

се у томе да чврсто држи постове, а свих осталих чланова вере не држи се никако или их се придржава врло мало. Црква има веома малс, а и о онима које имају уопште се не брину“ (код Богишића, *Разбор сочинения Н. А. Попова...*, 122).

Попови и калуђери у Устанку јављају се у улози војника и војсковођа. Њихове заслуге мерене су њиховим јунаштвом и војном вештином, а не њиховом побожношћу и верским врлинама. Ратовање против Турака избацило је на површину приличан број попова. У Устанку они су били синови револуције а не цркве. Узалуд их је митрополит Стратимировић, заједно с Доситејем Обрадовићем, опомињао да не забораве да су свештеници и да „началствују“ поучавањем и саветима а не оружјем, сабљом и пушком. Кад је прота Матија Ненадовић као члан прве српске депутације у Русији видео у Кијеву топовску ђулад око цркве овако је размишљао: „да ми је двадесета част само од ове једне врсте да их на Врачар отерам, и ови неколико топова, сада би већма волео него сва звона свете лавре да у Србију преселим“. Тај исти прота, иако свештеник, као претседник Совјета избегао је да потврди старе феудалне привилегије манастира које су му калуђери били донели (*Мемоари*, I изд., 112, 190). И та нам чињеница довољно јасно показује не само револуционарну свест проте Матије, већ и антифеудални и лаички карактер нове власти.

Као што су се бавили војевањем, многи попови бавили су се, за време примирја, и трговањем и зеленашењем. И у томе занимању, као и у војном, они су стварно били деца револуције, израз свог времена. Нису ретки случајеви у протоколима магистрата и у другим документима да се попови па чак и калуђери појављују као ортаци у трговинама, и као зајмодавци или дужници. Очигледно је да је хук богаћења био захватио и њих, и да су и у њима перспективе које је отварало ново буржоаско друштво пробудиле апетит за богаћењем.

Црква је у Устанку коришћена од стране владајућег, старешинског слоја — који је стварно био врло мало религиозан — у првом реду за извршење одређених задатака револуције. Нарочито пред пропаст Устанка Карађорђе је доста често издавао наредбе митрополиту да распише свима поповима и калуђерима да у црквама држе бденија и молитве за победу над непријатељем, за војне заповеднике и војнике, да храбре народ и војводе. Осим тога, црквена организација коришћена је каткад и за преношење наредаба од централних органа власти народу.

IV

Држава Првог устанка није била формално призната као држава од других европских држава, најмање као независна и равноправна с њима. Тек 1812, Букурешким уговором закљученим између Русије и Турске одређен је међународни положај Србије:

после вишегодишњих херојских борби она је на основу тог уговора имала да остане у саставу Турске као један њен део, али с унутрашњом аутономијом.

Међутим, сâм карактер и циљеви револуције од 1804 упућивали су и нагнали устанике да своју државу сматрају сувереном, да је третирају као равноправну с другим државама. Нарочито раскидањем тзв. Ичковог мира 1807 устаници су јасно изразили да су изабрали пут борбе за стварање не аутономне турксе провинције већ своје, потпуно независне државе.

Иако су спољнополитички услови били врло сложени, тешки, тако да, објективно, нису пружали наду на могућност стварања независне српске државе, — идеал такве самосталне и суверене државе лебдео је пред очима најбољих устаничких вођа, а у првом реду Карађорђа. Као стварни претставник и вођ револуције, Карађорђе је (иако је у тешким ситуацијама 1808 и 1809 имао тренутне слабости и колебања) имао од почетка Устанка најживље осећање и најјаснију концепцију једне слободне и независне државе која неће ником служити ни робовати. То осећање било је заједничко и народу и једном делу старешина. У Совјету марта 1807 претседавајући кнез Сима Марковић рекао је турском изасланику: „Србија себе сматра за независну државу, никаквог данка не пристаје да даје Порти, ни да диже оружје на своје савезнике“. Митрополит Стратимировић (вероватно да би угодил аустриској царској влади) грдио је и исмевао устанике због њихове тежње за независношћу: „Глупи људи — писао је он — мисљау да самобитниј и оторгајушчесја јакоже ниње на вјек остати могуу, ... (и) скривајуу намерение, да Цернога Георгија Краљем произведут, и воздвигнут Штат Сербски без помошчи иних“(Гласник Друштва Србске Словесности, II, 213).

Од савеза с Русијом 1807 идеја независности дошла је у озбиљну опасност. Кад је требало придобити Србе за савезнике, командант руске дунавске војске Михелсон рекао је у свом манифесту јануара 1807: „Српски народ је достојан да буде народ за кога је стидно да плаћа данак Турцима“. Међутим, временом, а нарочито од доласка руског претставника у Србију, бивало је све јасније да Русија уопште не мисли да Србији помогне у извојевању потпуне независности. Ослањајући се на помоћ извесног броја великих војвода и користећи њихову похлепу за влашћу и богатством, руски агент Родофиникин покушао је да од Совјета створи један колективни племићки орган који ће бити спроводник руских интереса у Србији. У тим својим плановима Руси ипак нису успели, захваљујући премоћи револуционарних снага у устаничкој Србији које је предводио односно којима је стајао на челу врховни вожд Карађорђе. Србија је све до катастрофе 1813 остала стварно независна.

У разговорима који су јануара 1809 вођени у Букурешту командант руске дунавске војске, кнез Прозоровски, убеђивао је српског претставника Југовића да су Срби дотад били у заблуди ако су доиста веровали Михелсоновом обећању и помишљали на

своју потпуну независност. „Независност Србије — рекао је он — не слаже се никако с њеним географским положајем. Она је окружена трима великим државама, међу којима једна мала земља, као што је Србија, не може бити остављена сама себи и остати потпуно независна... Зар би било право захтевати од Русије да ратује са целим светом и да све жртвује да би само воспоставила једну засебну српску државу... Требало би да Срби за сад буду задовољни тиме што ће остати под заштитом Русије и плаћати изванредан данак Турској, која се, у накнаду за то, неће мешати у унутрашње ствари њихове земље“. На сва та аргументисања и убеђивања кнеза Прозоровског, српски претставник је кратко одговорио: „Ко би народу предложио што друго, а не независност... тај би ризиковао да изгуби главу“ (код Г. Јакшића, *Европа и васкрс Србије*, 1927, 123, 121, 124—125).

V

На карактер и организацију државе Првог устанка имала је знатног утицаја и грађанска идеологија тога доба. Вођи устанка су пре и у току Устанка усвајали делове те идеологије претежно под утицајем српског грађанског елемента из Јужне Угарске. Грађанска класа Срба у Јужној Угарској била је, разумљиво, живо заинтересована за формирање независне националне државе у Србији. Поред многих трговаца с којима су старешине одржавале пословне и пријатељске везе, и изванредан број интелектуалаца из Војводине били су саветодавци или учесници у организовању државе Првог устанка.

Познат је знатан удео који је Доситеј Обрадовић, као члан Совјета а касније попечитељ просвете, имао у подизању просвете и културе у устаничкој Србији. Нешто је мање, међутим, познат његов удео у организацији устаничке државе. У својој поруци од августа 1805 Доситеј је — споразумно с митрополитом Стратимировићем који је такође умногоме утицао на догађаје и људе у Устанку — упутио српским устаничким старешинама низ савета и напомена о томе како да организују војску, финансије, суд, цркву и школе, препоручујући им нарочито да им државна организација у прво време буде што једноставнија; даље, да не мисле на своју већ на општу корист, да признају Карађорђа као врховног господара.

Такође су утицали на организацију судства, управе и на завођење законитости, преко Правитељствујушћег совјета, његови секретари, углавном сви Срби из Војводине. Међу секретарима нарочито је значајну улогу играо Божа Грујовић (Теодор Филиповић) и приликом оснивања Совјета и у току прве две године његова функционисања. Грујовић је саставио нацрт организације првог Совјета водећи рачуна о тадашњој друштвеној и политичкој стварности устаничке Србије, али уносећи у њ и своје либералне и демократске идеје односно идеје Француске револуције. Из говора који је припремио за скупштину поводом оснивања Совјета, произлази

да је он српску државу желео да види као правну државу, засновану на законитости и слободи, у којој би објективна правна норма — закон — била врховни господар. Грујовићеве идеје које су одговарале једном развијенијем и напреднијем друштву него што је било тадашње српско друштво, остале су због тога углавном неостварене. Али Грујовић је за све време своје краткотрајне делатности у Србији, тј. све до своје смрти упорно радио на њиховом остварењу, а нарочито на завођењу и поштовању законитости.

Друкчијег је карактера био утицај на организацију српске државе који је долазио с друге стране — из феудалне Русије. С обзиром на тесне и савезничке везе које су постојале између устаника и Русије после 1807, руски утицај је био непосреднији и конкретнији. Три пута током Устанка руски војни и политички функционери састављали су нацрте уставног уређења устаничке Србије, бринући се притом, разуме се, у првом реду зато да осигурају руске интересе у Србији. Руски уставни пројекти за Србију или нису уопште ступили на снагу или су били кратког века и пролазног трајања. То је и разумљиво, зато што се у својим плановима ограничавања Карађорђевог централне власти феудална Русија ослањала на оне друштвене снаге (Карађорђевог противнике међу великим војводама који су тражили самосталност и слабљење централне власти) које су претстављале старо и преживело, прошлост коју је револуција од 1804 разбијала и уништавала.

VI

Држава Првог устанка није имала јасно одређен облик владавине; за њу се не може тврдити да је била република, а ни монархија. Али она је имала доста елемената монархије и налазила се на путу да добије типичан монархиски облик владавине.

Врховни војни командант (врховни вожд) од почетка Устанка, Карађорђе, иако формално није био признат за владооца, вршио је стварно функције шефа државе. Међутим, његова власт шефа државе не само да није била наследна, већ није била увек ни чврста ни од свих призната. Један део великих војвода оспоравао је Карађорђу врховну и централну власт; те војводе бориле су се против Карађорђа и јаке централне власти уопште зато да би у својим нахијама биле што самосталније. Њима је највише одговарао такав облик владавине у коме би врховна власт била подједнако расподељена на све њих, као у каквој олигархиској републици.

Правитељствујући совјет требало је, по замисли неких војвода, да буде орган помоћу кога би се остварио такав олигархиско-републикански облик владавине и који би претстављао централни орган савеза нахија. Међутим, војводама то није пошло за руком: врховна власт, и у периодима кад је знатно јачала моћ великих војвода помаганих од стране Руса, није никад прешла потпуно на Совјет, већ је и даље увек остајала у Карађорђевим рукама.

Када се на основу Ерфуртске конвенције 1808 припремало отпочињање преговора о миру између Русије и Турске, руски функционери расправљали су и о томе какв би облик владавине требало дати Србији. Родофиникин се колебао између наследне и изборне монархије. Кнез је у Србији нужен — резоновao је он — али ако буде изборан то ће изазвати раздоре и атентате; ако пак буде наследан, то може бити опасно за спровођење руских интереса у Србији. Командант руске дунавске војске Прозоровски био је, међутим, одлучно за наследну монархију, али је ради обезбеђења руских интереса предвиђао ограничавање кнеза једним Саветом у коме би потпретседник био руски консул или агент.

Ове руске планове предухитрио је Карађорђе и крајем 1808, по претходном договору с војводама — својим присталицама, успео да буде признат за наследног врховног предводитеља чијим ће се наредбама убудуће сви покоравати. Међутим, уставни акт од 1808 који је предвиђао успостављање апсолутне монархије, због низа одређених војних и политичких околности, старешине стварно нису поштовале ни испуњавале. И тек почетком 1811 Карађорђе је успео да му прибави поштовање. Тада је на скупштини старешина извршена реорганизација власти. Моћ великих војвода — Карађорђевих противника сломљена је на тај начин што су велика војводства издељена на више малих и раздељена већем броју мањих војвода. Правитељствујушчи совјет добио је сасвим други карактер и другу сврху. Он је сад постао Карађорђева влада састављена од шест попечитеља које је Карађорђе постављао и смењивао. Карађорђе је, формално, био само претседник Совјета, али, стварно, он никад није био ближи положају неограниченог владоца но што је тада био. Имајући на уму ширину његових тадашњих прерогатива и његову стварну неодговорност, сасвим је дозвољена претпоставка да би се он ускоро и формално прогласио наследним кнезом да пропаћу српске државе 1813 није био прекинут њен даљи развитак у овом периоду.

VII

Као што се по облику владавине колебала између олигархиске републике и апсолутне монархије нагињући знатно више овом другом облику, — тако се исто, по облику државног уређења, држава Првог устанка колебала између савеза нахија и централизма, нагињући знатно више централизму.

Јачајући све више економски и политички, „нарасле у својој слави и сили“ (како каже Вук), — главне војне старешине — војводе тежиле су да што више прошире компетенције своје (локалне) власти на рачун централне власти. Један део великих војвода ишао је на том путу до покушаја потпуног осамостаљивања у својим областима.

Насупрот њима, Карађорђе с једним делом војвода и других мањих старешина борио се за изградњу унитарне, централистички уређене државе. Без обзира на мотиве (личне или друге природе) којима се Карађорђе притом руководио, нема сумње да је, историјски посматрана, његова централистичка линија у тадашњим условима била потпуно оправдана и напредна. У неразвијеним привредним и друштвеним условима тадашње Србије, а поготову у условима рата, унитаризам и централизам претстављао је не само услов напретка већ и услов без чијег испуњења не би била могућа ни сама победа буржоаске револуције.

Победа централизма у устаничкој Србији 1808, а коначно 1811, била је, дакле, историски условљена и нужна.

Ипак треба приметити да је, упоредо с процесом преовлађивања централистичких тенденција у Устанку, текао и процес потискивања народних маса из свих, и централних и локалних органа, процес наглог јачања и осамостаљивања старешинског слоја чије је деспотско поступање према народу било један од узрока малаксавања борбеног елана, учестаности буна и нереда који су ослабили одбрану 1813 и допринели бржој пропасти Устанка.

VIII

По својим основним задацима и циљевима, држава Првог устанка била је усмерена на вођење рата против Турске и на спровођење револуције. На то је првенствено била усмерена и сама њена организација и функционисање органа власти. Друге делатности, например на подизању просвете и културе, биле су, разумљиво, потиснуте у други план.

Војна организација потиснула је била сасвим у позадину организацију грађанске власти. Мали број постојећих државних функционера (војних и цивилних) бавио се мањевише свим пословима. Подела власти, уколико је постојала, није била поштована. Међутим, готово сви органи власти сматрали су једним од својих основних задатака припремање и организовање вођења рата, учествујући на један или други начин у ослободилачкој борби народа.

С друге стране, апарат власти помагао је револуционарно мењање друштвених односа и суделовао у њему. Користећи насилна средства и методе, он је доприносио стварању буржоаске, капиталистичке класе и служио као њено језгро. Основне класе буржоаског друштва у Првом устанку нису се биле формирале, али њихово формирање је било почело, пошто су основни услови за то били створени самим укидањем феудалних односа. Због избијања револуције у још незрелим економско-друштвеним условима, у привредно заосталој средини, због многих тешких и отпорних заостатака ранијих друштвених односа, требало је да прође још доста времена да би се у Србији капиталистички односи потпуно изразили и да би коначно победили. Ипак се због тога не може негирати да

су се ново, буржоаско друштво и на њему заснована држава родили још у Првом устанку.

Ако бисмо хтели да најкраће формулишемо основну класну карактеристику државе Првог устанка, изгледа ми да бисмо је могли назвати — служећи се аналогijом с нашим најстаријим тзв. ранофеудалним државама које су такође имале прелазан карактер и врло јаке заостатке старог у себи — ранобуржоаском државом. Такав карактер, уосталом, имала је касније држава Другог устанка па донекле и држава уставобранитељска. И тек у једном процесу, тешком и мучном, који је трајао више деценија, из такве државе изградила се и учврстила у Србији права, развијена, типична буржоаска држава.

Драгослав Јанковић

ДОКУМЕНТАРНИ АКРЕДИТИВ

САДРЖАЈ: I. Документарни акредитив у пракси. Привредна функција. Техника посла. — II. Правна природа документарног акредитива. — А. Правне теорије документарног акредитива. — Б. Упутница уопште. Дејство престације „за рачун упутница“. Овлашћења или обавезе. Преносивост и опозивост. — В. Акредитивна упутница. Основни уговор. Пут и хронолошки ред којим странке дају изјаве. Предмет акредитивне упутнице. Опозивост и преносивост. Више банака интервенише. — III. Закључак.

I. ДОКУМЕНТАРНИ АКРЕДИТИВ У ПРАКСИ

Привредна функција. — Документарни акредитив, који се тако често јавља као инструмент плаћања у нашој спољној трговини и са којим су данас већ упознати више или мање и шири кругови наше јавности, није нова појава. Он је развијен од стране лондонских великих трговачких кућа још крајем XIX века, али се распространио по свету и постао главни начин плаћања у међународној трговини тек после Првог и, нарочито, после Другог светског рата.

Документарни акредитив који ћемо убудуће кратко звати акредитив, има да захвали за овај свој успех несигурности и неповерењу који су завладали у свету у току два светска рата и непосредно после њих.

Кад завладају такве прилике, тј. кад купац избегава да унапред плати робу а продавац да је унапред испоручи, локална трговина испомаже се извршивањем купопродајних уговора из руке у руку. Међутим, то је немогуће при дистанционој купопродаји. Максимум обезбеђења који уговорне стране могу постићи традиционалним начинима плаћања јесте „плаћање уз документа“ (payment against documents, P/D). Тај се начин састоји у том да се предаја робних докумената, нарочито докумената о отпреми робе, и плаћање робе врше из руке у руку. Међутим, овај начин плаћања, иако добро штити неповерљивог купца, не даје довољно сигурности продавцу. Пре свега, купац може некад да дигне робу и без пријема робних докумената од продавца (на пример, у случају слање робе железницом или речним бродовима уз речни товарни